

**UNIVERSITATEA “PETRU MAIOR”, TÂRGU-MUREȘ
FACULTATEA DE ȘTIINȚE ȘI LITERE**

**TEZĂ DE DOCTORAT
- REZUMAT -**

CONDUCĂTOR ȘTIINȚIFIC:

Prof. univ. dr. Cornel MORARU

DOCTORAND:

Lucian-Gabriel PETRIC

TÂRGU-MUREȘ

2012

**UNIVERSITATEA “PETRU MAIOR”, TÂRGU-MUREȘ
FACULTATEA DE ȘTIINȚE ȘI LITERE**

**VIZIUNE ȘI SPIRIT TRAGIC ÎN LITERATURA ROMÂNĂ A
SECOLULUI XX**

- REZUMAT -

CONDUCĂTOR ȘTIINȚIFIC:

Prof. univ. dr. Cornel MORARU

DOCTORAND:

Lucian-Gabriel PETRIC

TÂRGU-MUREȘ

2012

CUPRINS

1. ARGUMENT	8
2. VIZIUNEA OBIECTIVĂ. D.D.ROȘCA ȘI CONDIȚIA TRAGICĂ	15
2.1. Contextul istoric	16
2.2. Filosofia neconfortabilă ca viziune totală	23
2.3. Rațional și irațional	25
2.3.1. De la mit la dialectică	25
2.3.2. Relativism și dogmatism (Hegel, Volkelt, Russell)	26
2.3.3. Deformări exegetice (Henri Wald, Ion N. Roșca)	32
2.4. Atitudinea	35
2.4.1. Atitudini morale posibile	35
2.4.2. Fior estetic, putere sufletească, libertate eroică	36
2.5. D.D.Roșca în conștiința contemporanilor	38
2.6. D.D.Roșca și gândirea umanistă occidentală	47
2.6.1. Erich Fromm	47
2.6.2. Emmanuel Mounier	48
2.7. Împlinirea demiurgică	49
3. CUM E CU (NE)PUTINȚĂ TRAGEDIA MODERNĂ	50
3.1. Tragedia și pelicanul creț	51
3.2. Tragedia greacă – „un mort frumos cu ochii vii”	52
3.2.1. Mutația valorilor estetice și tragedia	52
3.2.1.1. Eugen Lovinescu	54
3.2.1.2. Florence Dupont	56
3.2.1.3. Simon Goldhill	57
3.2.2. „Moartea tragediei”	58
3.2.2.1. Albert Camus și „viitorul tragediei”	58
3.2.2.2. George Steiner – „moartea tragediei” în nouă timpi	61
3.2.2.2.1. Timpul 1. Cartea (1961)	61
3.2.2.2.2. Timpul 2. Prefața (1979)	63
3.2.2.2.3. Timpul 3. Antologia. O primă (cvasi) reconsiderare (1984)	63
3.2.2.2.4. Timpul 4. A doua reconsiderare (1990)	64
3.2.2.2.5. Timpul 5. Responsion. O reconsiderare abia schițată (1994)	65
3.2.2.2.6. Timpul 6. A treia reconsiderare (1996)	66

3.2.2.2.7. <i>Timpul 7. A patra reconsiderare (2004)</i>	67
3.2.2.2.8. <i>Timpul 8. Interviu luat de Alan Macfarlane (2007)</i>	69
3.2.2.2.9. <i>Timpul 9., „Originea tragediei” și elementele pre-verbale (2010)</i>	69
3.2.2.3. <i>Lionel Abel – „the king is dead, long live the king”: theatrum mundi</i>	71
3.2.3. <i>Refuzul tragediei: Alain Robbe-Grillet și viziunea postmodernă</i>	79
3.2.4. <i>„Întoarcerea tragicului” și avatarurile tragediei. Jean-Marie Domenach și Ion Omesco</i>	82
3.2.5. <i>Reîntoarcerea tragicului? Michel Maffesoli</i>	87
3.3. <i>Câteva concluzii</i>	88
4. TRAGEDIA MODERNĂ ȘI CRITICA ROMÂNEASCĂ	90
4.1. <i>Introducere</i>	92
4.2. <i>Sub semnul tragediei grecești (H.R.Patapievici, O.Cotruș, S.Lavric, Al.Philippide, D.Stăniloae)</i>	94
4.3. <i>De profundis (C.Ionescu, M.Sin, L.Teodorescu, V.Vintilescu, R.Sorescu, V.Băncilă, I.Frunzetti)</i>	96
4.4. <i>Acorduri și dezacorduri cu George Steiner (G.Liiceanu, B.Elvin, M.V.Căpușan, G.Ionescu)</i>	100
4.5. <i>Tragoedia rediviva (R.Stanca, N.Balotă, P.Comarnescu, M.Iosif)</i>	102
4.6. <i>Acorduri și dezacorduri cu Jean-Marie Domenach (M.Gramatopol, Il. Mălăncioiu, I.Liță)</i>	105
4.7. <i>Tragic, tragedie, postmodernism (C.C. Buricea-Mlinarcic, G.Danco)</i>	107
4.8. <i>Concluzii (I.Zamfirescu)</i>	108
5. SPECIFICUL NAȚIONAL ȘI NON VOCAȚIA TRAGICULUI.	
ETHOSUL ÎNȚELEPCIUNII	111
5.1. <i>Etno-profilul spiritual</i>	112
5.2. <i>Specificul național și „seninătatea tragicului”</i>	114
5.2.1. <i>Opinii interbelice (A.Holban, Ov. Papadima, V.Băncilă, E.Cioran, D.Stăniloae, M.Vulcănescu)</i>	114
5.2.2. <i>Opinii contemporane (M.Daneliuc, A.Buzura, O.Paler, A.Marino, A.Pleşu, C.Noica, R.Sorescu, Z. Dumitrescu-Buşulenga, C.Ciopraga)</i>	118
5.3. <i>Etno-vocația tragicului (I.Lăncrănjan, R.Vulpescu)</i>	120
5.4. <i>„Complexul vocațional”. Puncte de vedere recente (Al. Cistelecan, L.I.Stoiciu)</i>	121
6. MITOPOETICA MIORIȚEI ȘI DES-CÂNTAREA MORȚII.	

ASPECTE ARHETIPALE ALE DIMENSIUNII TRAGICE	128
6.1. Temeiuri mitice	129
6.2. Miorița – între resemnare și eroism. Panopticum critic	133
6.2.1. Introducere	133
6.2.2. Ethosul baladei în interpretări clasice (J.Michelet, D.Zamfirescu, V.Eftimiu, L.Rusu, E.Lovinescu, C.Noica, L.Blaga, I.Taloș, R.Vulcănescu, A.Fochi, I.Taloș, Al.I.Amzulescu, D.Ștef, I.Lazu, Șt.Mincu, N.Brânda, M.Eliade)	134
6.2.3. Despre caracterul tragic al baladei (D.R.Popescu, D.Botta, C.Ciopraga, P.Anghel, R.Bogdan, T.Cătineanu, R.Sorescu, A.Pleşu, M.Marian, P.Ursache)	151
6.3. Arhetipul și forma tragoidală	158
7. LITERATURA ROMÂNĂ ȘI TRAGICUL.	
ÎNTRE SENINĂTATEA CONTEMPLATIVĂ ȘI PATHOSUL ABISULUI	168
8. VIZIUNEA PARODICĂ ȘI METATRAGEDIA. MARIN SORESCU – IONA	181
8.1. Labirintul genului și aporiile criticii dramatice	
<i>(Vl.Streinu, V.Silvestru, N.Manolescu, C.Măciucă, M.Roznoveanu, M.Popescu, M.V.Căpușan, C.Gânscă, A. V. Lupu)</i>	182
8.2. Ocheada autorului sau deconstrucția tragediei prin aporiile limbajului	196
8.2.1. Introducere	196
8.2.2. „Metamorfoza tragediei”?	197
8.2.3. Peritext și metatext	199
8.2.4. Parodia și metatragedia	202
9. SPIRITUL TRAGIC. LIVIU REBREANU – PĂDUREA SPÂNZURAȚILOR	214
9.1. Critica și istoria literară românească despre caracterul tragic al operei rebreniene (S.Ilin, I.Simuț, N.Manolescu, L.Raicu, A.Marino, N.Balotă, I.Pârvu, L.Malița, M.Muthu)	215
9.2. Epicul romanesc și poetica aristoteliană a tragediei	237
9.2.1. Epic și dramatic	237
9.2.2. Un caz de hipertextualitate	241
9.2.3. Definiția aristoteliană a tragediei	245
9.2.3.1. Imitația creatoare (mimesis).Geneza operei și ficțiunea	

<i>auctorială</i>	245
9.2.3.1.1. <i>Realitate și ficțiune</i>	245
9.2.3.1.2. <i>Ficțiune și realitate</i>	251
9.2.3.1.3. <i>Mimesis-ul ca reprezentare. Hermeneutica lui Paul Ricoeur</i>	252
9.2.3.1.4. <i>Logica ficțiunii</i>	254
9.2.3.2. <i>Intriga (mythos)</i>	257
9.2.3.2.1. <i>Sinteza eterogenului. „Desen” și „culoare”</i>	257
9.2.3.2.2. <i>Aristotel – contemporanul nostru?</i>	258
9.2.3.2.3. <i>Peripeția (peripeteia)</i>	260
9.2.3.2.4. <i>Recunoașterea (anagnorisis)</i>	264
9.2.3.2.5. <i>Elementul patetic (pathos)</i>	267
9.2.3.2.6. <i>Marea greșală (hamartia)</i>	269
9.2.3.3. <i>Caracterul (ethos)</i>	272
9.2.4. <i>Concluzii</i>	272
9.3. <i>Dialectica ethosului tragic sau perspectiva clasic-hegeliană</i>	274
9.3.1. <i>Catastrofa fără tragedie</i>	274
9.3.2. <i>Sensul catabasic</i>	277
9.3.3. <i>Hybrisul și reveria focului</i>	280
9.3.4. <i>Lumină și întuneric</i>	282
9.3.5. <i>Teză și antiteză. Antigona și Creon în ipostază modernă</i>	284
9.3.6. <i>Influențe hegeliene</i>	288
9.3.7. <i>Critica teoriei hegeliene a tragediei</i>	292
9.3.7.1. <i>A.C.Bradley. Conflict spiritual și catastrofă</i>	292
9.3.7.2. <i>Brian Vickers. Nomos vs Kerygma</i>	294
9.3.7.3. <i>Stephen Bungay. Lectura infidelă</i>	297
9.3.8. <i>Bologa vs Karg</i>	298
9.3.9. <i>Vina tragică</i>	300
9.3.9.1. <i>Antigonele lui Kierkegaard. „Dialectica subiectivă” și angoasa</i>	300
9.3.9.2. <i>Vinovatul fără vină</i>	303
9.3.10. <i>Sinteza</i>	304
10. CONCLUZII	306
11. BIBLIOGRAFIE	311

<i>11.1. Bibliografia operelor</i>	312
<i>11.1.1. Literatura română</i>	312
<i>11.1.2. Literatura străină</i>	315
<i>11.2. Bibliografia critică</i>	317
<i>11.2.1. Literatura română</i>	317
<i>11.2.2. Literatura străină</i>	352
<i>11.3. Referințe electronice</i>	368

Există două motive care ne-au îndemnat să alegem tema prezentei teze de doctorat și s-o intitulăm *Viziune și spirit tragic în literatura română a secolului XX*.

Primo: nu există în momentul de față, în spațiul cultural românesc, o monografie consacrată tragicului/tragediei care să întrunească cel puțin trei condiții: 1. să fie o cercetare bazată pe bibliografia - română și străină - exhaustivă a temei, adusă la zi; 2. să aibă în obiectiv /și/ literatura română; 3. să propună o perspectivă novatoare asupra temei tragicului și a tragediei.

Secundo: critica și filosofia românească avansează frecvent ideea că românul nu are simț pentru tragic, iar literatura română nu are mari opere tragice (stăm mai bine la capitolul comedie). O cercetare amănunțită a problemei ar putea risipi niște prejudecăți adânc înrădăcinate în mentalitatea noastră culturală.

Observăm că, în literatura de limbă engleză, există tendința de a echivala sinonimic „viziunea” și „spiritul” tragic.

Perspectiva noastră e diferită, în sensul că cele două concepte, deși aflate în același câmp semantic, au semnificații care trebuie delimitate cu atenție.

Mihail Sebastian scria în *Cuvântul* din 28 noiembrie 1928:

„Tragic și tragism. Să fie două sinonime. Dintre care cel dintâi are superioritatea de a suna mai frumos și de a fi – prin întrebuintare – mai puțin străin limbii noastre? Am stat nehotărât cu condeiul deasupra unui text din care fusesem sfătuit să șterg cuvântul de al doilea și să-l înlocuiesc cu cel dintâi, și căutam să prind deosebirea lor subțire și neobservată, care probabil exista de vreme ce aveam sentimentul ei.

Aș defini tragismul posibilitatea de a suferi tragicul. E forma sa acționată și mobilă, e faza lui preliminară, e virtualitatea sa încă nerealizată deplin, dar trăindu-i etapele și ajungând-o. E un patetism nefixat. Pe când tragicul e sfârșit ca o poveste. E traducerea în clipe realizate a tragismului”¹.

„Tragismul”, a cărui nuanță semantică o simte fără greș subtilul critic român, este ceea ce noi vom numi viziunea tragică. Formele care se dezvoltă în cadrul viziunii tragice sunt forme tragoidale, diferite, totuși apropiate, de cele tragice.

Aceeași distincție o găsim în meditațiile eseistului și dramaturgului grec Anghelos Terzakis. Acesta relevă în eseul *Despre sentimentul contemporan al tragicului*:

„termenul de <<sentiment tragic>> atrage după sine ca o urmare necesară termenul de <<spirit tragic>>. Într-adevăr: puțină atenție ne va arăta că unul nu se poate întregi fără

¹ Mihail Sebastian, „Note”, II, *Cuvântul*, 28 noiembrie 1928; reprodus în *Eseuri, cronici, memorial*, București, Editura Minerva, 1972, p.117.

celălalt. Primul, situația, găsește completare în al doilea – într-un caracter individual, într-un ethos [...]

Un spirit tragic se definește prin aceea că pune demnitatea mai presus de speranță. Care demnitate însă? A individului? Numai la un prim nivel. La un al doilea și mai profund nivel, e vorba de demnitatea geniului uman². Sentimentul tragic și spiritul tragic alcătuiesc conștiința tragică³.

Sistemul conceptual poate fi reprezentat, într-o formă simplificată, astfel:

VIZIUNE TRAGICĂ	SPIRIT TRAGIC
<i>SENTIMENT</i>	<i>SPIRIT</i>
<i>FORMĂ TRAGOIDALĂ</i>	<i>FORMĂ TRAGICĂ</i>
<i>TRAGISM (în potentia)</i>	<i>TRAGIC (în actu)</i>
<i>SITUAȚIE</i>	<i>ETHOS</i>
CONȘTIINȚA TRAGICĂ	

Renunțăm să formulăm o definiție a tragediei sau a tragicului, dar nefiind complet satisfăcuți nici de pozițiile radical sceptice, propunem schița unui posibil model tragic:

HYPPOS (*sublim*)
Farmecul abisului
(*oglindire în conștiință a LOGOSULUI*)

PATHOS
(*„Suferință, tu, dureros de dulce”*)

pathei mathos

ETHOS
Vinovăția fără vină

LOGOS
Coincidentia oppositorum

Modelul tragic reprezintă spiritul tragic, care recunoaște *coincidentia oppositorum* în întruchipări specifice, în toate cele patru elemente de configurare. Fisuri/disfuncții ale

² Anghelos Terzakis, „Despre sentimentul contemporan al tragicului”, în Kostas Assimakopoulos (ed.), *Gândirea greacă. Eseii contemporani*, Antologie, prefață și prezentări de Kostas Assimakopoulos, cu un Argument de Al Căprariu, traducere din limba greacă de Antița Augustopoulos-Jucan, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1975, p.166.

³ *Ibid.*

modelului determină trecerea în sfera viziunii, a tragismului, și creează un număr deconcertant de forme tragoidale (virtualități ale tragicului).

*

* *

În titlul lucrării noastre, substantivele „viziune” și „spirit” sunt în formă nearticulată. E o modalitate prudentă de avertizare a cititorului că nu avem în vedere o analiză extensivă a operelor filosofice, critice sau literare românești, ci una *intensivă*. Am rezervat extensivitatea cercetării secțiunii bibliografice. Deși nu pare evident, tema tragicului și a tragediei constituie, în cultura română, o constantă. Atât în periodice, cât și în volume, există un material consistent, amplu, dedicat temei (eseuri, studii, sinteze, idei). El nu este fructificat îndeajuns. Prea adesea, baza teoretică a celor care cercetează tragicul sau tragedia se reduce la câteva nume românești (D.D.Roșca, Gabriel Liiceanu) sau străine (Aristotel, G.W. F.Hegel, George Steiner, Jean - Marie Domenach), iar metodei analitice i se preferă impresionismul critic. În aceste condiții „difuziunea” conceptelor e inevitabilă. E motivul pentru care, alături de uzul extensiv al bibliografiei, am fost preocupați de un plus de rigurozitate, chiar cu prețul introducerii unor termeni noi (tragism, tragoidal). Modelul teoretic, totuși, doar l-am schițat, la începutul lucrării. Elaborarea sa, în formă sistemică, se va întemeia pe „logica contradictoriului” (Ștefan Lupașcu) și pe teoria „transdisciplinarității” susținută de savantul Basarab Nicolescu.

Lucrarea se desfășoară dinspre general (teorie) spre particular (opera literară).

Argumentul schițează modelul teoretic cvadripartit al tragicului (LOGOS – PATHOS – ETHOS – HYPNOS), ancorat în logica „terțului inclus” (*coincidentia oppositorum*).

Al doilea capitol prezintă cadrele filosofice ale „existenței tragice”, așa cum le-a gândit D.D.Roșca în eseuul său din 1934. Existența e și rațională și irațională, iar atitudinea tragică se poziționează dincolo de optimism și pesimism, într-o specificitate eroic-estetică prea adesea ignorată de critica românească. Concepția filosofului român e pusă în legătură cu gândirea umanistă occidentală (Albert Camus, Erich Fromm, Emmanuel Mounier).

Problema posibilității unei „tragedii moderne” e abordată în capitolul trei, care face trecerea de la ontologia fundamentală spre filosofia culturii și estetice. Sunt prezentate marile idei ale secolului XX: „moartea tragediei” (Albert Camus, George Steiner), transformarea tragediei în *metatragedie* (Lionel Abel), refuzul tragediei (Alain Robbe-Grillet) sau „întoarcerea tragicului” (Jean-Marie Domenach, Ion Omesco, Michel Maffesoli).

Raritatea fenomenului tragediei e sesizată de majoritatea criticilor. Avem doar două epoci ilustre de înflorire a ei, care sunt marcate de tranziția de la ordinea sacră la ordinea profană, rațională. De asemenea, pare unanim acceptată imposibilitatea tragediei religioase (aici lucrurile, iarăși, sunt discutabile) și a tragediei ateiste, pur raționale.

Tendința e de acceptare, ca notă inedită, a tragicului cotidian, al omului comun, a absurdului și a elementului dionisiac/daimonic în paradigma modernă și post-modernă. Destinul se metamorfozează în Istorie și Politic, iar tragedia se regăsește sub înfățișarea „farsei tragice”, a „infratragediei”. Tragedia modernă stă sub semnul incompletului și al hibridului, căci tragicul se manifestă fără a avea plenitudine socială, fără a fi impregnat de valorile civice ale „cetății”.

O „revrăjire” a lumii, o re-descoperire a sacrului și transcendenței, într-un context excepțional de comuniune ritualică, ca și capacitatea de a da discursului tragic o formă elevată, în bună cumpănire a nerostitului și a bine-cuvântării, sunt elemente indispensabile unei reînvieri a spiritului tragic în formă dramatică.

Capitolul patru are în obiectiv considerațiile criticii românești privitoare la „moartea tragediei” (Mihai Sin, Roxana Sorescu, Vasile Băncilă, Ion Frunzetti), la „renașterea” ei (Radu Stanca, Nicolae Balotă, Mihai Gramatopol, Ileana Mălăncioiu) sau la posibilitatea integrării ei în postmodernitate (C.C. Buricea-Mlinarcic, Gilbert Danco).

Strâns legat de raporturile ei cu actualitatea se află și fundamentele etnice, profilul spiritual românesc. Tragicul se atenuază în cadre românești, o spun voci prestigioase interbelice (Ovidiu Papadima, Emil Cioran) sau contemporane (Adrian Marino, Constantin Noica, Constantin Ciopraga). Pe de altă parte, o vocație românească a tragicului e identificată de Ion Lăncrănjan și Romulus Vulpescu. Abordări recente (Al. Cistelean, Liviu Ioan Stoiciu) devoalează „complexul vocațional”, stârnind pe mai departe discuția, problematizarea.

La nivelul criticii aplicate, o soluție pentru risipirea confuziei existente ar fi adoptarea distincției pe care Mihail Sebastian o propunea încă din 1928, între *tragism* și *tragic*. Anghelos Terzakis, la rândul său, face distincția între *sentimentul tragic* (situația) și *spiritul tragic* (ethosul), pe care noi le-am sintetiza în opoziția dintre *viziune* și *spirit* tragic. Primul termen e posibilitatea, virtualitatea celui de-al doilea. Tragicul, pe scurt, ar fi asumarea absurdului sau în-spiritualizarea *coincidenței contrariilor* într-un caracter. Tragismul funcționează în registrul mitic, teoretic sau al înțelepciunii (toți oamenii sunt muritori, *fortuna labilis*, de ce ți-e scris nu scapi, viața e un șir de suferințe etc.), intersectându-se, parțial, cu *pateticul*, *melodramaticul* și *dramaticul*.

Odă (în metru antic) (Mihai Eminescu), *Pădurea spânzuraților* (Liviu Rebreanu), *Meșterul Manole* (Lucian Blaga), *Iona* (Marin Sorescu), *Îngerul shut* (Alexandru Sever), *Duios Anastasia trecea* (D.R.Popescu), suflul din opera lui Emil Cioran, Nichita Stănescu, Ion Mureșan, alături de contribuții teoretice ca *Existența tragică* (D.D.Roșca), *Tragicul* (Gabriel Liiceanu), *Eminescu – poet tragic* (Ioana Em.Petrescu) pun în dificultate afirmații de genul „sentimentul tragicului ne lipsește cu desăvârșire”.

A șasea secțiune a lucrării se oprește asupra unei opere emblematice: *Miorița*. Sunt trecute în revistă interpretările esențiale ale baladei (Duliu Zamfirescu, Constantin Noica, Lucian Blaga, Adrian Fochi, Mircea Eliade, Ștefania Mincu) care încearcă să acrediteze ethosul „resemnării” sau al „eroismului”, nefiind ignorate ipotezele ritualiste ale folcloriștilor și etnologilor (A.I.Amzulescu, Dorin Ștef, Ion Taloș). Caracterul tragic-netragic al baladei a fost privit din varii unghiuri (Dan Botta, Paul Anghel, Radu Bogdan, Andrei Pleșu). În concepția noastră, *Miorița* e un *descântec* care, deși în stratul său mitosofic ascunde energia *coincidenței contrariilor* și a unor *arhetipuri* esențiale (*diada*, *copilul divin*), nu atinge spiritul tragic, rămânând o formă tragoidală (tragism) prezentată în veșmintele sublimului. Tragicul, în *Miorița*, e complet dizolvat în sublim. Prezența diadei nu oferă decât posibilitatea tragicului, nu și concretizarea sa. Prin ocultarea suferinței și extaza sublimului, *Miorița* constituie unul din modelele formei tragoidale. Fundamentul e scenariul *inițiativ*, care – nu în forma iluzorie a baladei, ci a *des-cântării*, deschide un sens al împlânzirii limitelor lumii, al transgresării lor prin forță incantatorie și alegorie. Se pare că e una din direcțiile specifice pe care a urmat-o literatura română, sub cupola unui arhetip cultural mioritic, eludând cu obstinație spiritul tragic, așa cum se întâmplă în lirica lui Blaga sau în epica lui Sadoveanu.

Capitolul șapte e în strânsă conexiune cu capitolul 5. Complexul „non vocației” tragicului din sfera etnologică se răsfrânge și asupra atributelor tragice ale literaturii române. „Inapetența” tragicului e motivul care străbate reflexia critică, în pofida tentativelor de „resurecție” manifestate în sânul Cercului Literar de la Sibiu sau a obstinației cu care Nichita Stănescu – pe urmele lui Eminescu – a întruchipat spiritul tragic în expresie lirică. „Intrarea în castel” (S.Damian), respectiv cucerirea înălțimilor tragice de către proza românească (contemporană), rămâne un deziderat.

Absența unui filon tragic autentic în literatura română e consemnată și de manualele școlare, devenind un fel de canon al dominantelor spirituale românești. Literatura română, afirmă Mihai Nebunu într-un manual de clasa a XII, n-a reușit „să producă opere tragice egale

în tensiune dramatică cu *Antigona*, *Hamlet* sau *Boris Godunov*”⁴. Influența lui Kafka, Trakl, Eschil, Dostoievski e firav reprezentată, tragicul având ca substitut „melancolia, expresie atenuată a conștiinței tragice”⁵. Atitudini recente confirmă persistența temei (non) vocației tragice a literaturii române⁶

Literatura română are „sentimentul tragicului”, dar rareori accede la „spiritul tragic”. „Viziunea” prevalează asupra „Spiritului”, acesta din urmă, atunci când își găsește împlinirea, necreând o „paradigmă”, ci doar o viziune între multe altele.

Capitolele opt și nouă ale lucrării sunt dedicate unor opere literare românești în jurul cărora s-a discutat intens cu privire la raporturile lor cu tragicul/tragedia. Un text dramatic din perioada contemporană (Marin Sorescu – *Iona*) și un roman interbelic (Liviu Rebreanu – *Pădurea spânzuraților*) sunt supuse unei cercetări minuțioase, critice și meta-critice, pentru a li se revela conturul tragic sau tragoidal.

Piesa *Iona*, de Marin Sorescu, a fost considerată de critica literar-teatrală o tragedie contemporană originală. Însuși autorul și-a subintitulat opera „tragedie”. Atât intenția autorului, cât și viziunea critică tradițională nu rezistă modelului tragic pe care l-am propus în *Argument*. Câteva considerații meta-critice se impun. Marin Sorescu dă iluzia creării unei forme de tragedie modernă pe care tot el și-o anulează numaidecât. Numeroși critici cad în capcana genului anunțat de dramaturg (*tragedie*) și nu mai reușesc să iasă din încurcătură decât prin struțo-cămile de tipul tragediei „ontologice”, „optimiste” sau „surâzătoare” (Valentin Silvestru, Marian Popescu, Nicolae Manolescu, Constantin Măciucă, Maria Vodă Căpușan). Unora le și convine, căci pavăza ideologică agreează perfect un astfel de hibrid, fără a fi deranjată de eventualele contradicții pe care le-ar incumba sintagma – istoric sau fenomenologic. La celălalt pol sunt aceia care simt inaderența conceptului la piese (ambiguitatea), acceptând doar existența unor elemente ale modelului tragic, fără a recunoaște genul pur (Mirela Roznoveanu, Ion Pop, Ileana Berlogea, Andreea Vlădescu Lupu). Înțelepții evită subiectul (Eugen Simion, Monica Spiridon, Alex Ștefănescu).

Expresia „tragedie a speranței” sau „tragedie optimistă” folosită de critică e un artificiu stilistic care se află în contradicție cu teorii clasice (D.D.Roșca – *Existența tragică*), îndeosebi pe coordonata atitudinii morale. Pe de altă parte, o teorie ca cea a lui Ion Omesco din *La métamorphose de la tragédie*, preocupată de oglindirea tragicului, într-o formă nouă,

⁴ Mihai Nebunu, „Concluzii. Literatura română în contextul literaturii universale”, în *Limba și literatura română*. Manual pentru clasa a XII-a. Coordonator: prof. Nicolae I.Nicolae, București, Editura Didactică și Pedagogică, R.A., 1996, p.397.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Cf. Al.Cistelecan, *Aide-mémoire (aspecte ale memorialisticii românești)*, Brașov, Editura Aula, 2007 și Liviu Ioan Stoiciu, „În căutarea dimensiunii tragicului”, *Viața românească*, nr.11-12, 2009 .

în teatrul absurdului, e aplicabilă doar la discursul dramatic. O teorie mai eficientă e cea a criticului Lionel Abel, referitoare la conceptul de meta-teatru. *Iona* e o deconstrucție textuală care, prin intermediul parodiei și al ironiei, realizează nu o tragedie contemporană, ci un metatext, o *metatragedie*. Marin Sorescu e un deconstrucționist – atât în comentariul critic, cât și în opera artistică. Parodierea unei tragedii nu poate accede niciodată la o tragedie autentică, căci parodia urnește roțile limbajului, nu ale sensului. În sfera metafictionalității și a auto-referinței nu mai poate fi făcută diferența între esență și aparență. E teoria Locatarului din *Există nervi*: „Să sfărâmăm aparențele. Problema e: cum să le deosebim de realități, pentru că aparențele și cu esențele am impresia că merg mână în mână”. *Iona* e o formă meta-teatrală, cu auto-referențialitate, o *metatragedie*, iar subtitlul „tragedie” trebuie privit cu suspiciune.

Dacă înlocuim, în explicațiile lui Lionel Abel despre diferența dintre tragedie și metateatru⁷, „metateatru” cu „*Iona*”, vom obține următoarea descriere a piesei, în calitatea ei de *metatragedie*:

Iona ne oferă sentimentul că lumea e o proiecție a conștiinței umane, în care esențele nu sunt decât aparențe, iar iluzia evadării, a speranței, e persistentă în idealitatea ei. Într-o astfel de lume se improvizează pe sol profan, iar realitatea e profund dubitabilă, ambiguă, neexistând profunzime de sens. E o mirare continuă a dez-amăgirilor, a inter-oglinirii infinite a formelor ludice de limbaj.

Opera se înscrie, astfel, pe linia tragismului, a viziunii tragice, nu a spiritului tragic.

Romanul lui Liviu Rebreanu *Pădurea spânzuraților* a fost interpretat când ca o manifestare a „vocației tragice” a autorului (Aurel Martin, Nicolae Balotă), când ca o ratare a tragicului (Liviu Malița). Am încercat să relevăm în analiza noastră că romanului îi sunt aplicabile două teorii clasice ale tragediei/tragicului: cea a lui Aristotel și cea a lui Hegel. Apostol Bologa întruchipează eroul clasic de tragedie greacă (Antigona, Oedip), iar elementele pe care Aristotel le consideră, din punct de vedere formal, definatorii pentru tragedie (peripeția, recunoașterea, patosul și marea greșeală) se regăsesc în structura operei preluate (probabil) prin filiera literaturii engleze (Shakespeare, Joseph Conrad, Thomas Hardy). Spre deosebire de Aristotel, Rebreanu – în calitate de autor modern – pune accentul pe *character*, nu doar pe *intrigă*, personajul intrând astfel sub incidența clasicei teorii hegeliene a dialecticii unor forțe etice egal îndreptățite (Un corolar al teoriei îl constituie

⁷ Lionel Abel, *Tragedy and Metatheatre. Essays on Dramatic Form*, New York/London, Holmes and Meier, 2003, pp.183-184.

vinovăția fără vină a protagonistului și „dialectica subiectivă” a angoasei pe care a pus-o în lumină un post-hegelian, filosoful Sören Kierkegaard.

Pădurea spânzuraților este, în descendența clasicismului aristotelian,, imitația unei acțiuni alese și întregi, cu o *intrigă* sau *subiect* (*mythos*) în care se poate identifica și *peripeția* (*peripeteia*) și *recunoașterea* (*anagnorisis*), la care se adaugă și *elementul patetic* (*pathos*) și *marea greșală* (*hamartia*) – create prin suferința provocată unui *philos* (semen, „frate”) de către un *caracter* ales (*ethos*) și care stărnește *mila* și *frica* (primii spectatori sunt groparul Vidor și primăreasa care îl privesc pe Apostol Bologa, arestat ca dezertor, „îngroziți și cu lacrimi de milă”). E o tragedie complexă care e construită pe structura tragediei clasice grecești (o construcție inedită , combinație între *Oedip* și *Antigona*), o viziune clasică peste care se suprapune o dezvoltare etico-psihologică cu caracter modern. Forța epic-dramatică stă în împletirea violenței față de *philo*i cu tema alegerii între *nomos* (legea convențional-umană) și *physis* (legea naturală a sângelui).

Liviu Rebreanu a creat un personaj memorabil în care se regăsesc figuri ale tragediei grecești: *Oedip*, *Antigona*, *Creon* – și care parcurge o întindere narativă în care se regăsesc toate elementele esențiale ale poeziei aristoteliene.

Viață și moarte, eros și thanatos – sunt unite, la finalul operei, în paradoxul existenței. Nici răul, nici binele nu mai operează distinct. Asistăm la „nunta tragică” a Antigonei și la orbirea luminoasă a lui Oedip, la reconcilierea „substanței etice” și restabilirea „justiției eterne”, în sensul conceptelor hegeliene, cea care nu cunoaște nici învingător, nici învins (substanța hegeliană a romanului e de recunoscut în lupta dintre „legea sângelui” și „legea convențională”, reprezentată de Apostol (Antigona) și generalul Karg (tiranul Creon), dar și în dialectica triadică prin care trece Apostol, parcurgerea stadiilor de *cețătean*, *român* și *om*, corespunzătoare *tezei*, *antitezei* și *sintezei*, din eșafodajul teoretic hegelian). Moartea lui Apostol e o imagine cosmogonică în care cerul și pământul se unesc întru iubirea sinelui său aflat întru comuniune cu omenescul universal. Spre deosebire de *incipit*, care stă sub semnul *pământului*, *focul* e stihia dominantă a finalului, mișcarea esențială nu e gravitațională, catabasică („Își simți trupul atârând ca o povară), ci anabasică, ascensională. Cât privește spațiul, „clopotul de sticlă” e înlocuit cu diafanul cosmic, perspectiva e infinită. Eroul tragic, într-o mare de plânsete, își găsește bucuria mântuirii, asemenea lui Oedip la Colonos, după un șir opresiv de tribulații ale pathosului.

Pădurea spânzuraților e un roman subtil și complex, care ilustrează *spiritul tragic* prin așezarea paradoxului conștiinței pe temelii clasice. Capodopera lui Rebreanu e locul unde se

întâlnesc obiectivitatea clasică și subiectivitatea modernă, configurând o sinteză epică excepțională.

*

* *

În *Rotonda plopilor aprinși*, Valeriu Anania povestește cum i-a refuzat secretarul unui teatru o piesă din cauza personajului ce întruchipa un „Făt-Frumos tragic”. Ioana Em. Petrescu a fost nevoită să schimbe titlul cărții sale – *Eminescu-poet tragic* – în *Eminescu – modele cosmologice și viziune poetică*. Pe cât de confuz și intens-inflaționist erau folosite cuvintele „tragic” și „tragedie” în publicistica interbelică, pe atât de tabuizate au devenit în perioada totalitarismului comunist. Azi, în absența cenzurii ideologice, cercetarea e descurajată de relativismul conceptelor și complexitatea fenomenului, iar Monografia mult visată a tragicului sau/și a tragediei rămâne un deziderat. O aplicare a teoriilor clasice sau moderne la texte românești e, însă, oricând posibilă și credem a fi putut demonstra în lucrarea noastră viabilitatea unui atare demers..

Constantin Noica socotea tragicul o temă „secundă” în cultura românească. Dar valorile modelului tragic sunt universale. Logosul, Ethosul, Pathosul, Sublimul - lămurite prin paradoxul „coincidenței contrariilor” – primesc nuanțe specifice în matricea românească și deschid căile cunoașterii de sine și ale afirmării de ființă.

Spiritualitatea românească are și *viziune* și *spirit* tragic, doar că acestea nu sunt atât de transparente pe cât am dori. Întreaga energie a tragismului umanist românesc – cu ecouri până în secolul XX – se găsește cuprinsă în stihurile la luminatul Herb a Țării Moldovei, turnate în expresie de mitropolitul Dosoftei cu veacuri în urmă:

„Pre câtu-i de mare fiara și buiacă
Coarnele-n pășune la pământ iș pleacă”.

BIBLIOGRAFIE

(selectiv)

BIBLIOGRAFIA OPERELOR

LITERATURA ROMÂNĂ

1. Fochi, Adrian (ed.), *Miorița. Tipologie, circulație, geneză, texte*, cu un studiu introductiv de Pavel Apostol, București, Editura Academiei, R.P.R., 1964.
2. Rebreanu, Liviu, „Catastrofa”, în *Opere 2*, text ales și stabilit, note, comentarii și variante de Niculae Gheran și Nicolae Liu, Nuvele, București, EPL, 1968.
3. Rebreanu, Liviu, „Pădurea spânzuraților”, în *Opere, 5*, ediție critică de Niculae Gheran, Addenda de Cezar Apreotesei și Valeria Dumitrescu, București, Editura Minerva, 1972.
4. Sorescu, Marin, „Iona”, în *Opere, III, Teatru*, ediție îngrijită de Mihaela Constantinescu Podocea, prefață de Eugen Simion, București, Editura Academiei - Univers enciclopedic, 2003.
5. Ștef, Dorin, *Miorița s-a născut în Maramureș*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2005.

LITERATURA STRĂINĂ

1. ***, *Tragicii greci*, antologie, studiu introductiv și comentarii de D.M.Pippidi, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1958.

BIBLIOGRAFIA CRITICĂ

LITERATURA ROMÂNĂ

1. Andreescu, Mihaela, *Marin Sorescu. Instantaneu critic*, București, Editura Albatros, 1983.
2. Balotă, Nicolae, „Rebreanu sau Vocația tragicului”, în *De la Ion la Ioanide. Prozatori români ai secolului XX*, București, Editura Eminescu, 1974.
3. Blaga, Lucian, *Trilogia culturii*, București, Fundația regală pentru literatură și artă, 1944; reeditare: *Opere*, vol.9, București, Editura Minerva, 1985..
4. Boldea, Iulian, „Ethosul tragic”, *Luceafărul*, nr.43, 1995.
5. Boldea, Iulian, „Marin Sorescu – spectacularul ironic”, *Studia Universitatis „Petru Maior”*, Philologia, 7, Târgu-Mureș, 2008..
6. Boldea, Iulian, „Teatrul sorescian și metafizica tragicului”, *Contemporanul*, nr.10, 2011.
7. Căpușan, Maria Vodă, *Marin Sorescu sau despre tânjirea spre cerc*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1993.
8. Cătineanu, Tudor, *Structura unei sinteze filosofice*, I, Perspectiva intrinsecă, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1981; II, Perspectiva extrinsecă, 1985; ediția a doua revizuită, 2 volume, București, Editura All, 1999.
9. Ciopraga, Constantin, „Despre estomparea tragicului”, în *Personalitatea literaturii române. O încercare de sinteză*, Iași, Editura Junimea, 1973.
10. Ciopraga, Constantin, „Un romancier des situations tragiques: Liviu Rebreanu”, *Cahiers roumains d'études littéraires*, nr.1, 1985.
11. Cioran, Emil, „Sensibilitatea tragică în România”, *Abecedar*, nr. 13-14, 3-10 august 1933, republicat în *Singurătate și destin*.
12. Cioran, Emil, *Pe culmile disperării*, București, 1934; Humanitas, 2002.
13. Cistelean, Al., *Aide-mémoire (Aspecte ale memorialisticii românești)*, Brașov, Aula, 2007.

14. Cubleşan, Constantin, „Evaluarea tragică a culpelor morale (D.R.Popescu)”, în *Teatrul – între civic și etic*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1983.
15. Cubleşan, Constantin, „Tragedia destinelor maculate istoric. Recitind *Vânătoarea regală* de D.R.Popescu”, *Nord literar*, nr.9, 2011.
16. Damian, S., *Intrarea în castel. Încercări de analiză a prozei*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1970..
17. Doinaş, Ştefan Aug., „Tragic și demonic”, în *Lectura poeziei*, Bucureşti, Cartea Românească, 1980.
18. Dugneanu, Paul (ed.), *Liviu Rebreanu*, „Biblioteca critică”, antologie, prefaţă și aparat critic de Paul Dugneanu, Bucureşti, Ed.Eminescu, 1987..
19. Gheran, Niculae, „Prefaţă” la Liviu Rebreanu, *Pădurea spânzuraţilor*, roman, ediție îngrijită, prefaţă și tabel cronologic de Niculae Gheran, Bucureşti, Editura Minerva, Biblioteca pentru toți, 1978.
20. Gheran, Niculae, „Roman cu un singur erou”, studiu introductiv la Liviu Rebreanu, *Opere*, 10, *Gorila*, ediție critică de Niculae Gheran, Bucureşti, Editura Minerva, 1981; reprodus în: Paul Dugneanu (ed.), *Liviu Rebreanu*.
21. Gheran, Niculae, *Rebreanu. Amiaza unei vieți*, Bucureşti, Albatros, 1989.
22. Ianoși, Ion, *Tragicul. Prelegeri de estetică*, Bucureşti, 1967.
23. Ianoși, Ion, *Alegerea lui Iona*, Bucureşti, Cartea Românească, 1974.
24. Ilin, Stancu, *Liviu Rebreanu în atelierul de creație*, Bucureşti, Editura Minerva, 1985.
25. Ionescu, Costel, *Tragicul și tragedia*, Braşov, ASTRA, 1999.
26. Iosif, Marius și Gabriel Petric, „Cele două lumi. Dialog despre tragic și absurd”, *Echinox*, nr.5, 1979.
27. Iosif, Marius, *Tragedie și haiku*, Piteşti, Paralela 45, 1999.
28. Lăncrănjan, Ion, „Filonul tragic”, în *Nevoia de adevăr*, Bucureşti, Editura Albatros, 1978.
29. Lefter, Ioan Bogdan, „Rebreanu. Tipicitate și scenariu tragic”, *Familia*, nr.3, 1983.
30. Liiceanu, Gabriel, *Tragicul. O fenomenologie a limitei și depășirii*, Bucureşti, Editura Univers, 1975: ediție definitivă: 2005.
31. Liță, Ionela, „Un tragic cu <<t> mic”, *Observator cultural*, nr.613, 24.02. 2012.
32. Livadă, Melania, „Tragismul”, în *Inițiere în poezia lui L. Blaga*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1974.
33. Lovinescu, Eugen, „Caracterele esențiale ale literaturii române”, *Sburătorul literar*, I, nr.41, 1922.

34. Lovinescu, Eugen, „Miorița și psihologia etnică”, *Dimineața*, XXXIII, nr.11118, 11122 și 11125, 1937.
35. Lovinescu, Eugen, „Mutația valorilor estetice”, în *Scrieri*, 5, *Istoria literaturii române contemporane*, București, Editura Minerva, 1973.
36. Lovinescu, Monica, „<<Inapetența tragică>> a literaturii române”, în *Insula Șerpilor. Unde scurte*, VI, București, Editura Humanitas, 1986.
37. Malița, Liviu, „Un Rebreanu tragic”, *Tribuna*, nr.49, 1992.
38. Malița, Liviu, *Alt Rebreanu*, Cluj, Editura Cartimpex, 2000.
39. Manolescu, Nicolae, „În loc de <<Cronica fantastică>>. Triumful lui Iona”, *Luceafărul*, nr.40, 1968.
40. Manolescu, Nicolae, „Un teatru al speranței”, *România literară*, nr.4, 1975.
41. Manolescu, Nicolae, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, Pitești, Editura Paralela 45, 2008.
42. Martin, Aurel, „Rebreanu sau vocația tragicului”, *Tribuna*, nr.33, 1969; reprodus în: *Metonimii*, București, Editura Eminescu, 1974 și în Paul Dugneanu (ed.), *Liviu Rebreanu*.
43. Mălăncioiu, Ileana, *Vina tragică. Tragicii greci. Shakespeare. Dostoievski. Kafka*, București, Editura Cartea Românească, 1978; reeditare: Iași, Editura POLIROM, 2001.
44. Mănuacă, Dan, *Liviu Rebreanu sau lumea prezumtivului*, Ed. Moldova, 1995; Editura Virtual, 2011..
45. Mișu, Achim, „Existență tragică sau cvasitragică?”, *Steaua*, nr.6, 1985.
46. Mișu, Achim, „Adâncimi metafizice”, în *Maestrul și iedera*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1988..
47. Mincu, Ștefania, *Miorița – o hermeneutică ontologică*, Constanța, Pontica, 2002.
48. Mioc, Simion, „Pădurea spânzuraților sau lupta dintre concepte și conștiința cosmică”, în *Anamorfoză și poetică*, Timișoara, Editura Facla, 1988.
49. Moraru, Cornel, „Teatrul sincerității totale”, *Flacăra*, nr.5, 1975.
50. Moraru, Cornel, „Singular printre moderni”, în *Semnele realului*, București, Editura Eminescu, 1981.
51. Moraru, Cornel, „Accente ale tragicului”, în *Semnele realului*.
52. Moraru, Marius, „Tragism și speranță în <<Iona>>”, *Astra*, nr.6, 2000.
53. Munteanu, Romul, *Farsa tragică*, București, Editura Univers, 1970; ediția a II-a, revăzută și adăugită: București, Editura Univers, 1989.

54. Muthu, Mircea, *Literatura română și spiritul sud-est european*, București, Editura Minerva, 1976.
55. Muthu, Mircea, *Liviu Rebreanu sau paradoxul organicului*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1993..
56. Nebunu, Mihai, „Concluzii. Literatura română în contextul literaturii universale”, în *Limba și literatura română*, Manual pentru clasa a XII-a, coordonator: prof. Nicolae I. Nicolae, București, Editura didactică și pedagogică, R.A., 1996.
57. Negoșescu, Ion și Radu Stanca, *Un roman epistolar*, București, Editura Albatros, 1978.
58. Negoșescu, Ion, „Teatrul lui Marin Sorescu”, *Familia*, nr.9, 1992.
59. Niculescu, Basarab, „Eugène Ionesco și logica contradicției”, *Contemporanul*, nr.1, 2010.
60. Noica, Constantin, „Pentru o bună desprindere de spiritul Mioriței”, *Steaua*, nr.3, 1976.
61. Osnaga, Bianca Medina, *Eminescu – poetul. Conștiință tragică și modernitate estetică*, teză de doctorat, coordonator științific: prof. univ. dr. Ovidiu Moceanu, Universitatea „Lucian Blaga” – Sibiu, Facultatea de Litere și Arte, Sibiu, 2011.
62. Papadima, Ovidiu, *O viziune românească a lumii. Studiu de folclor*, București, Colecția „Convorbiri literare”, 1941.
63. Pardău, Platon, „Vocația tragicului” [Liviu Rebreanu], *România literară*, nr.47, 1985.
64. Pârvu, Iuliu, „Conștiința tragicului” [Liviu Rebreanu], *Steaua*, nr.11, 1985.
65. Petrescu, Ioana Em., *Eminescu – modele cosmologice în viziune poetică*, București, Minerva, 1978; reeditări, cu titlul inițial – *Eminescu, poet tragic*: Iași, Editura Junimea, 1994; Pitești, Editura Paralela 45, 2000, 2005..
66. Petric, Gabriel, „Actualitatea tragicului” [Alice Voinescu], *Steaua*, nr.1, 1982.
67. Petric, Gabriel, „Lucian Blaga. Existență tragică – existență creatoare”, I și II, *Discobolul*, nr.4, 5, 1990.
68. Petric, Gabriel, „Radu Stanca sau cothurnul preschimbat în treaptă spirituală”, *Discobolul*, nr. 21-22 (29-30), septembrie-octombrie 1999.
69. Petric, Gabriel, „Vasile Pârvan și neasemuita singurătate”, *Familia*, nr.11-12, 1999.
70. Petric, Gabriel, *Tragicul și creștinismul. Pe firul cugetării critice și teologice românești*, Deva, Editura EMIA, 2005.
71. Petric, Gabriel, „D.D. Roșca și condiția tragică (I) (1934 – 2009: 75 de ani de la publicarea *EXISTENȚEI TRAGICE*)”, *Vatra*, nr. 10 – 11, 2010.

72. Petric, Gabriel, „D.D. Roșca și condiția tragică (II) (1934 – 2009: 75 de ani de la publicarea *EXISTENȚEI TRAGICE*)”, *Vatra*, nr- 2, 2011.
73. Petric, Gabriel, „Critica și istoria literară românească despre caracterul tragic al operei rebreniene”, *Familia*, nr. 3, 2012.
74. Petric, Gabriel, „Glose la o carte”, în Iulian Boldea, Aurel Pantea (coordonatori), *Al. Cistelecan sau bucuria exegezei*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2012.
75. Pop, Ion, „Marin Sorescu”, în Mircea Zăciu, Marian Papahagi, Aurel Sasu (eds.), *Dicționarul scriitorilor români*, București, Editura Albatros, 2002.
76. Popescu, Marian, „Teatrul lui Marin Sorescu: filiații europene”, *Revista de istorie și teorie literară*, nr.4, 1982.
77. Popescu, Marian, „Povestea cu Iona”, în Marin Sorescu, *Ieșirea prin cer /Seria Teatru comentat/*, București, Editura Eminescu, 1984.
78. Popescu, Marian, *Chei pentru labirint. Eseu despre teatrul lui Marin Sorescu și D.R.Popescu*, București, Editura Cartea Românească, 1986..
79. Raicu, Lucian, *Liviu Rebreanu*, București, Editura pentru literatură, 1967.
80. Râpeanu, Valeriu, „Nuvelistica lui Liviu Rebreanu”, *Flacăra*, nr.28, 1984; reprodus în: Paul Dugneanu (ed.), *Liviu Rebreanu*.
81. Râpeanu, Valeriu, „Drumul creației lui Liviu Rebreanu”, *România literară*, nr.16, 1986, reprodus în: Paul Dugneanu (ed.), *Liviu Rebreanu*.
82. Rebreanu, Liviu, „Mărturisiri”, în *Mărturisiri literare* organizate de D.Caracostea în anii 1932-1933, ediție îngrijită de Iordan Datcu, București, Minerva, 1971.
83. Rebreanu, Liviu, *Amalgam*, ediție îngrijită, prefată, antologie și note de Mircea Muthu, Cluj-Napoca, Editura Dacia, [1943]1976.
84. Roșca, D.D., „Rațional și Irațional”, în *Linii și figuri*, Sibiu, Editura „Țara” , 1943.
85. Roșca, D.D., *Existența tragică. Încercare de sinteză filosofică*, București, Editura Fundațiilor Regale, 1934; ediție definitivă: București, Editura științifică, 1968; reeditări: Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1995; București, Editura didactică și pedagogică, 1995.
86. Rusu, Liviu, *Viziunea lumii în poezia noastră populară. De la resemnare la acțiunea creatoare*, București, Editura pentru literatură, 1967.
87. Rusu, Liviu, „Tragicul în poezia noastră populară”, în *De la Eminescu la Lucian Blaga*, București, Editura Cartea Românească, 1981.
88. Sasu, Aurel, *Liviu Rebreanu. Sărbătoarea operei*, București, Editura Albatros, 1978.

89. Săndulescu, Al., „Pădurea spânzuraților” de Liviu Rebreanu, Col. „Biografia unei capodopere”, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2008.
90. Sebastian, Mihail, „Note”, I și II, *Cuvântul*, 28 noiembrie 1928, reprodus în *Eseuri, cronici, memorial*, București, Editura Minerva, 1972.
91. Silvestru, Valentin, „Conceptul Sorescu”, în *Ora 19:30, Studii critice asupra teatrului dramatic din deceniul opt al secolului douăzeci*, București, Editura Meridiane, 1983
92. Simion, Eugen, *Scriitori români de azi*, I (ediția a doua revăzută și completată), București, Editura Cartea Românească, 1978.
93. Simuț, Ion, „Tragicul”, în *Rebreanu. Dincolo de realism*, Oradea, Biblioteca revistei *Familia*, 1997.
94. Simuț, Ion, *Liviu Rebreanu și contradicțiile realismului*, Cluj-Napoca, Editura Dacia XXI, 2010.
95. Sin, Mihai, „Tragedia și tragicul posibil”, în *Cestiuni secundare – chestiuni principale*, București, Editura Eminescu, 1983.
96. Sorescu, Marin, „Tragedia greacă sau starea de destin”, în *Starea de destin*, Iași, Editura Junimea, 1976.
97. Sorescu, Marin, *Ieșirea prin cer /Seria Teatru comentat/*, București, Editura Eminescu, 1984.
98. Sorescu, Roxana, *Liricul și tragicul*, eseu, București, Editura Cartea Românească, 1983.
99. Sorescu, Sorina „Argument”, în Marin Sorescu, *Setea muntelui de sare. Iona, Paracliserul, Matca, Teatru*, I, București, Art, 2006.
100. Stanca, Radu, „Tragedia și modalitatea ei scenică în perspectiva actualității”, *Tribuna*, nr. 1, 1967; republicat în *Aquarium*, Eseuri programatice, selecția textelor și cuvânt înainte de Ion Vartic, ediție îngrijită de Marta Petreu, Cluj, Biblioteca Apostrof, 2000.
101. Stănescu, Nichita, *Antimetafizica. Nichita Stănescu însoțit de Aurelian Titu Dumitrescu*, București, Editura Cartea Românească, 1985; ediția a II-a, Prefață de Alexandru Paleologu, Postfață de Dan-Silviu Boerescu, București, Editura Allfa, 1998.
102. Stoiciu, Liviu Ioan, “În căutarea dimensiunii tragicului”, *Viața Românească*, nr.11-12, 2009.
103. Streinu, Vladimir, “Iona, Chitul și alți ihtiozauri (comentarii pe marginea tragediei Iona de Marin Sorescu)”, *Luceafărul*, nr.3, 1968.

104. Tupan, Maria-Ana, „Structură și semnificație în <<Meșterul Manole>> de Lucian Blaga”, în *Scenarii și limbaje poetice*, București, Editura Minerva, 1989.
105. Tupan, Maria-Ana, *Marin Sorescu și deconstructivismul*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1995.
106. Vartic, Ion, „Reflecții contemporane. Însemnări despre tragic”, *Tribuna*, nr.47, 1970.
107. Vianu, Tudor, „Despre tragic (Note)” [1927], *România literară*, nr.21, 1969; reprodus în *Întregul și Fragmentul*, pagini inedite, restituiri, ediție, prefață, traduceri și note de Henri Zalis, București, Editura Fundației Culturale Române, 1997.
108. Vulcănescu, Mircea, „Dimensiunea românească a existenței. Schiță fenomenologică”, *Izvoare de filozofie*, II, București, 1943; reeditare: *Caiete critice/Viața Românească*, nr.1-2, 1983.
109. Wald, Henri, „Esența dialectică a omului în <<Existența tragică>> a lui D.D.Roșca”, *Revista de filozofie*, nr.1, 1974.
110. Zăciu, Mircea (ed.), *Liviu Rebreanu după un veac*, Evocări, Comentarii critice, Perspective străine, Mărturii ale prozatorilor de azi, O carte gândită și alcătuită de Mircea Zăciu, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1985.
111. Zamfirescu, Ion, „Există tragedie modernă?”, în *Probleme de viață, teorie și istorie teatrală*, București, Editura Eminescu, 1974.
112. Zărnescu, Narcis, „Le <<modèle>> tragique et la reflexion littéraire roumaine”, *Cahiers roumains d'études littéraires*, Bucarest, Editions Univers, nr.3, 1978.

LITERATURA STRĂINĂ

1. Abel, Lionel, *Tragedy and Metatheatre. Essays on dramatic form*, New York/London, Holmes and Meier, [1963] 2003.
2. Aristotel, *Poetica*, studiu introductiv, traducere și comentarii de D.M.Pippidi, București, Editura Academiei R.P.R., 1965.
3. Bachelard, Gaston, *Psihanaliza focului*, în românește de Lucia Ruxandra Munteanu, prefață: Romul Munteanu, București, Editura Univers, 1989.
4. Bachelard, Gaston, *Apa și visele. Eseu despre imaginația materiei*, traducere de Irina Mavrodin, București, Editura Univers, 1995.
5. Bachelard, *Pământul și reveriile voinței*, traducere de Irina Mavrodin, București, Editura Univers, 1998.
6. Belfiore, Elisabeth, *Tragic Pleasures. Aristotle on Plot and Emotion*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1992.
7. Bradley, A.C., „Hegel’s Theory of Tragedy” , în *Oxford Lectures on Poetry*, London, MacMillan and Co., Ltd., [1902]1909.
8. Camus, Albert, „Viitorul tragediei”, conferință ținută la Atena, 1955, în *Eseuri*, traducere de Modest Morariu, București, Editura Univers, 1976.
9. Corrigan, Robert W., ed., *Tragedy. Vision and Form*, second edition, New York, Harper & Row, Publishers, 1981.
10. Dällenbach, Lucien, *Le récit spéculaire. Essai sur la myse en abyme*, Paris, Seuil, 1977.
11. Domenach, Jean-Marie, *Le retour du tragique*, Paris, Editions du Seuil, 1967; ediție românească: *Întoarcerea tragicului*, traducere din limba franceză de Alexandru Baciuc, cuvânt înainte de George Banu, București, Editura Meridiane, 1995.
12. Eliade, Mircea, “Mioara năzdrăvană”, în *De la Zalmoxis la Genghis-Han*, Studii comparative despre religiile și folclorul Daciei și Europei Orientale, traducere de Maria Ivănescu și Cezar Ivănescu, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980.
13. Eliade, Mircea, *Nașteri mistice*, traducere de Mihaela Grigorie Paraschivescu, București, Editura Humanitas, 1995..

14. Felski, Rita, (ed.), *Rethinking Tragedy*, Baltimore, The John Hopkins University Press, 2008.
15. Fromm, Erich, *Man for Himself*, An Inquiry into the Psychology of Ethics, New York, A Fawcett Premier Book, 1969.
16. Genette, Gérard , *Palimpsestes. La littérature au second degré*, Paris, Editions du Seuil, 1982.
17. Hartmann, Nicolai, *Estetica*, în românește de Constantin Floru, cu un studiu introductiv de Alexandru Boboc, București, Editura Univers, 1974.
18. Hegel, G.W.F., *Prelegeri de estetică*, vol.II, traducere de D.D.Roșca, București, Editura Academiei R.S.R., 1966.
19. Jung, C.G., *În lumea arhetipurilor*, traducere din limba germană, prefață, comentarii și note de Vasile Dem. Zamfirescu, București, „Jurnalul literar”, 1994.
20. Kierkegaard, Søren, „Reflectarea tragicului antic în tragicul modern”, în *Opere II, Sausau*, partea I, traducere din daneză, introducere și note de Ana-Stanca Tabarasi, București, Editura Humanitas, 2008.
21. Kim, Hyun Chul Paul , „Jonah Read Intertextually”, *Journal of Biblical Literature*, vol.126, nr.3, 2007.
22. Krieger, Murray, *The Tragic Vision. The Confrontation of Extremity*, vol.I, Baltimore, Maryland, The John Hopkins University Press, 1960.
23. Maffesoli, Michel, *L'instant éternel. Le retour du tragique dans les sociétés postmodernes*, Paris, La Table Ronde, 2003.
24. Mandel, Oscar, *A Definition of Tragedy*, New York, New York University Press, 1961.
25. Miles, John A., Jr., „Laughing at the Bible: Jonah as Parody”, *The Jewish Quarterly Review*, New Series, vol.65, nr.3, 1975.
26. Miller, Arthur, „Tragedy and the Common Man”, *New York Times*, 27.02.1949.
27. Mounier, Emmanuel, *Le Personnalisme*, Paris, Presses Universitaires de France, 1949; reeditare: Paris, P.U.F., 1959.
28. Nicolescu, Basarab, *Ce este realitatea? Reflecții în jurul operei lui Stéphane Lupasco* , traducere de Simona Modreanu, Iași, Editura Junimea, 2009.
29. Nietzsche, Friederich, „Nașterea tragediei”, în vol. *De la Apollo la Faust*, Dialog între civilizații, dialog între generații, antologie, cuvânt înainte și note introductive de Victor Ernest Mașek, traducere de Lucian Blaga, Ion Dobrogeanu-Gherea, Ion Herdea, București, Editura Meridiane, București, 1978.

30. Omesco, Ion, *La métamorphose de la tragédie*, Vendôme, Presses Universitaires de France, 1978.
31. Pavel, Thomas G., *Fictional Worlds*, Cambridge, Massachusetts, and London, England, 1986.
32. Phiddian, Robert, „Are Parody and Deconstruction Secretly the same Thing?“, *New Literary History*, vol.28, nr.4, 1997..
33. Ricoeur, Paul, *Temps et récit*, 1, L'intrigue et le récit historique, Paris, Seuil, 1983.
34. Robbe-Grillet, Alain, „Natură, umanism, tragedie“, în *Pentru un nou roman*, traducere: Vasi Ciubotariu, Prefață: Ioan Pop-Curșeu, Cluj-Napoca, Editura TACT, 2007.
35. Ron, Moshe, „The restricted Abyss: Nine Problems in the Theory of Mise en Abyeme“, *Poetics Today*, vol.8, nr.2, 1987.
36. Schelling, F.W.J., *Filosofia artei*, traducere de Radu Gabriel Pârvu, studiu introductiv de Gabriel Liiceanu, București, Editura Meridiane, 1992.
37. Schiller, Friedrich, *Scieri estetice*, traducere și note de Gheorghe Ciorogaru, București, Editura Univers, 1981.
38. Sewall, Richard B., *The Vision of Tragedy*, New Haven and London, Yale University Press, [1959] 1980.
39. Steiner, George, *The Death of Tragedy*, London, Faber and Faber, 1961; ediție românească: *Moartea tragediei*, traducere din engleză de Rodica Tiniș, București, Editura Humanitas, 2008.
40. Steiner, George, „Absolute Tragedy“ (for Alexis Philonenko), în *No Passion Spent. Essays 1978-1995*, New Haven and London, Yale University Press, 1996.
41. Steiner, George, „Tragedy, Pure and Simple“, în vol. *Tragedy and the Tragic. Greek Theatre and Beyond*, edited by M.S.Silk, New York, Oxford University Press, 1996..
42. Steiner, George, „La danse tragique“, în Donatien Grau (ed.), *Tragédie(s)*, Textes réunis par Donatien Grau, Paris, Editions rue d'Ulm/Presses de l'École normale supérieure, 2010.
43. Terzakis, Anghelos, „Despre sentimentul contemporan al tragicului“, în vol. *Gândirea greacă. Esești contemporani*, antologie, prefață și prezentări de Kostas Assimakopoulos, cu un argument de Al. Căprariu, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1975.
44. Weitz, Morris, „Tragedy“, în Paul Edwards (ed.), *Encyclopedia of Philosophy*, VIII, New York, The Macmillan Company and the Free Press, 1967.